

NOI DATE ARHEOLOGICE PRIVIND ÎNCEPUTURILE CULTURII POIENEȘTI-LUKAȘEVKA ȘI PREZENȚA BASTARNILOR ÎN DOBROGEA

de NICULAE CONOVICI

Cercetările arheologice din ultimele decenii au adus precizări importante pentru verificarea și completarea unor informații oferite de izvoarele literare antice privind istoria populațiilor „barbare” din stînga Dunării și relațiile lor cu lumea greco-romană. Printre aceste populații se numără și *bastarnii*, neam format prin fuziunea mai multor grupe de populație germanică aflate în migrație, în valuri succesive, spre est și sud-est ¹.

Se admite astăzi de majoritatea cercetătorilor că unul din triburile bastarne, *peucinii*, identificați pe plan arheologic cu purtătorii culturii Poienești-Lukașevka, s-au stabilit o vreme în părțile de nord-est ale Daciei, între Carpații Orientali și Nistru, pînă la o linie sudică ce se delimitează în dreptul localităților Piatra Neamț—Crasna — Leova — Tighîna ². După mijlocul sec. I î.e.n. teritoriul lor s-a restrîns mult spre nord, probabil ca urmare a expansiunii getice din vremea, lui Burebista. Stadiul actual al cercetării a fost sistematizat în mai multe rînduri de Mircea Babeș și de alți cercetători.

Mai puțin lămurită este problema datei de început a culturii Poienești-Lukașevka, după cum peregrinările bastarnilor prin Peninsula Balcanică au rămas deocamdată fără un suport arheologic solid ³.

În ceea ce privește apariția bastarnilor în istorie, părerile specialiștilor oscilează. Izvoarele literare îi menționează ca prezenți în zona gurilor Dunării încă de la sfîrșitul sec. III î.e.n. (Demetrios din Callatis ⁴, Trogus Pompeius ⁵). Legătura semantică dintre numele tribal al peucinelor și „insula Peuce” din Delta Dunării (Strabon, VII, 3, 15) nu a fost pînă acum confirmată de cercetările arheologice din zonă și de aceea este pusă la îndoială ⁶. Identificarea ipotetică a bastarnilor cu „galații” menționați

¹ M. Babeș, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 183—214 (în special p. 210—211).

² *Ibidem*, p. 183, n. 2: vezi și idem, Peuce, 6, 1977, p. 79—85.

³ V. Pârvan, *Getica. ● protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 87, amintește două toponime „Βαστεύρι”: un *castellum* situat între Balcani, Dunăre, Nicopolis și Marcianopolis (Procopius, *De aedif.*, IV, 11) și altul între Beroc și Lardea în Haemimontium (Niketas Choniates, p. 518, 6 — cf. Tomaschekm II, 2 p. 58). Acestea puteau apare însă și ca urmare a transplantărilor ulterioare de bastarni în Imperiu (S.H.A., *Probus*, 18, 1). O brățară de bronz datată în a doua jumătate a sec. II î.e.n. provine dintr-un mormînt elenistic de la Callatis — cf. E. Birlădeanu-Zavatin, *Pontica*, 13, 1980, p. 231, 239 și pl. III/2 a—b.

⁴ Apud Pseudo-Skymnos, 797.

⁵ Pompeius Trogus, *Proleg.*, XXVIII: V. Pârvan, *op. cit.*, p. 67—68.

⁶ M. Babeș, *op. cit.*; idem, SCIVA, 36, 1985, 3, 209.

în decretul pentru Protogenes de la Olbia⁷ s-a lovit de repetate rezerve și, oricum, decretul pare a se data în prima jumătate a sec. III î.e.n.⁸

Un alt indicator cronologic, încă puțin utilizat, îl constituie datarea importurilor elenistice din unele așezări Poienești-Lukaševka, în primul rând amforele șampilate. În lipsa unor încadrări cronologice mai exacte, ele au fost datate inițial destul de larg, între cca 210—146 î.e.n.⁹ Pe baza rezultatelor ultimelor cercetări din domeniu am reușit însă să arăt că șampilile de la Lunca Ciurei se pot data acum mult mai strins și anume între 185—176 î.e.n.¹⁰ Publicarea recentă a unui nou lot de șampilile din așezare¹¹ nu modifică situația.

În sfârșit, o a treia modalitate de datare a complexelor bastarne o constituie analiza combinatorie a inventarului din necropole. Această analiză, corelată cu datările propuse pentru diferite categorii de materiale similare din spațiul germanic (ceramică, paftale, fibule, brățări, mărgelile ș.a.) a dus la precizarea a trei orizonturi cronologice, primul datat „în prima jumătate a sec. II, cel mai târziu pe la 150 î.e.n.”¹². Această din urmă datare ține seama de revizuirile aduse cronologiei perioadei timpurii a epocii preromane recente a fierului (jüngere vorrömische Eisenzeit) și a perioadei La Tène C. 2 din Europa nordică și centrală.

În cele ce urmează ne propunem să aducem în discuție unele elemente noi, furnizate de cercetările recente de la Satu Nou — „Valea lui Voicu” (com. Oltina, jud. Constanța)¹³ și totodată să urmărim în ce măsură șampilile amforice găsite în mediu bastarn pot oferi repere cronologice mai exacte în problema care ne preocupă.

Așezarea getică fortificată de la Satu Nou — „Valea lui Voicu” a cunoscut două faze principale de locuire. Pe baza analizei șampililor amforice și a altor importuri elenistice, prima fază a fost datată în cea mai mare parte a sec. III î.e.n. (cca 280 — cel mai târziu 190 î.e.n.), iar faza a doua în tot sec. I î.e.n. eventual și primii ani ai celui următor. Primele niveluri (IX—IV) aparțin fazei I, iar ultimele trei (III—I) fazei a doua. În sec. II î.e.n. locuitorii și-au mutat sediul cu cca 800 m în amonte, unde au întemeiat o așezare fortificată în punctul numit „Vadu Vacilor” (datată tot cu ajutorul amforelor șampilate)¹⁴.

În așezarea de la „Valea lui Voicu”, alături de materialele indigene a apărut și o mare cantitate de ceramică elenistică, în cadrul căreia

⁷ V. Latyšev, IOSPE, 12, 32.

⁸ D. M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României* 2, 1967, p. 39 și n. 24—25. Pentru datarea decretului în penultimul deceniu al sec. III î.e.n. vezi argumentația și discuția asupra problemei la Ju. G. Vinogradov, *Političeskaja istorija drevnejego političes. VII—I vv. do n.e.. Istoričko-epigrafičeskoe issledovanie*, Moscova, 1989, p. 181—182, n. 16.

⁹ M. Babeș, *op. cit.*, p. 193.

¹⁰ N. Conovici, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, II, Cluj-Rașeni, 1988, p. 136.

¹¹ S. Teodor, *ArhMold*, 11, 1987, p. 65—102.

¹² M. Babeș, *op. cit.*, p. 201—205.

¹³ O prezentare a stadiului cercetării din așezarea de la Satu Nou — „Valea lui Voicu” la M. Irimia, N. Conovici, *Thraco-Dacia*, 10, 1989, p. 115—154. Din motive practice, numerotarea nivelurilor s-a făcut de sus în jos.

¹⁴ Pentru cronologia celor două așezări N. Conovici, *op. cit.*, p. 130—133; idem, *SCIVA*, 40, 1989, 1, p. 36; M. Irimia, N. Conovici, *op. cit.* Șampilile amforice descoperite în 1989 aduc unele modificări privind data de început a așezării de la „Valea lui Voicu”, care se plasează acum pe la cca 270 î.e.n.

amforele reprezintă specia dominantă. Până în prezent (1991) au fost descoperite aici 394 ștampile pe amfore și una pe o toartă de lagynos din Chios. Pentru discuția noastră este important să semnalăm faptul că respectivele ștampile au apărut nu numai în nivelurile fazei I, ci și amestecate printre materialele și complexe fazei a doua, deși nici o ștampilă nu datează din sec. I î.e.n. Ele au fost antrenate aici cu prilejul repetatelor amenajări ale terenului și al construcției valului de apărare. În aceste condiții, folosirea unei mari părți a materialului arheologic ca element de datare trebuie făcută cu multă prudență. Prezintă mai multe garanții doar vasele întregi sau întregibile aflate *in situ* și materialele din straturile cele mai vechi, mai puțin deranjate.

Inventarul arheologic de la Valea lui Voicu a fost prelucrat doar într-o mică măsură. Cu toate acestea, în timpul săpăturilor am recuperat o serie de fragmente ceramice și un vas întreg, lucrate cu mina, care se deosebesc net de marea masă a ceramicii autohtone și elenistice, dar pot fi în schimb atribuite cu certitudine culturii Poienești-Lukașevka.

Un fragment de strachină de culoare brună, lustruită la interior și exterior, cu buza îngroșată, evazată și fațetată la interior și toartă mică în forma literei X sub buză a fost descoperită în nivelul I, la -0,40 m. Este de tip II A₂ după clasificarea lui M. Babeș¹⁵. Fig. 1/1.

O strachină de tip II B, spartă *in situ* și întregită a fost descoperită pe podeaua unei locuințe cu vatră decorată din nivelul II, împreună cu vase getice întregibile. Are corpul tronconic, umăr bombat, buza evazată și fațetată la interior, fundul drept; pereții sînt lustruiți la interior și exterior. D. guri = 20,6 cm, df = 8 cm, i = 10 cm (fig. 1/2).

Mai multe fragmente, provenind de la străchini, castroane și oale, lucrate din pastă conținînd cioburi pisate și nisip fin, de culoare brun-cenușie sau neagră și lustruite, cu buza de obicei fațetată, mai rar arcuită s-au găsit printre dărîmăturile nivelului IV, incendiate, împreună cu ceramică getică și elenistică databilă la sfîrșitul sec. III a. Ch. (fig. 1/3—11, 2/1—2). Aceste dărîmături erau „sigilate” de podeaua de lut bătut a unei locuințe de suprafață din nivelul III (sec. I a. Ch.) situate în apropierea valului de apărare din faza a doua¹⁶. Un fragment a apărut în umplutura Gr. 19 (fig. 2/4), împreună cu fragmente ceramice din ambele faze și o toartă de amforă rhodiană cu ștampilă. Un altul, (fig. 2/3), antrenat probabil într-o galerie de animal, s-a găsit în nivelul VII, nu departe de zidul de incintă. Un fragment descoperit în 1990 (fig. 2/6) și altul din 1991 (fig. 2/5) nu au poziție stratigrafică certă. Pachetele cu materiale arheologice din zona cu cioburi bastarne nu conțin fragmente de tip Poienești-Lukașevka din specia grosieră. Ne așteptăm însă la apariția lor în alte pachete cu ceramică, rămase nestudiate. Semnalăm încă de pe acum prezența unor fragmente de vase cu barbotină aflate în nivelurile fazei a doua¹⁷, dar asemenea vase există și în cultura geto-dacă.

Printre dărîmăturile nivelului IV din zona amintită nu au apărut resturi ceramice din sec. I. Vom menționa însă ștampilele anforice: un gît de amforă de Heraclea Pontica cu ștampila [H]PA, cunoscută și

¹⁵ M. Babeș, *op. cit.*, fig. 4.

¹⁶ M. Irimia, N. Conovici, *op. cit.*, fig. 6, 7, cerourile 2—1N.

¹⁷ *Ibidem*, fig. 15/13.

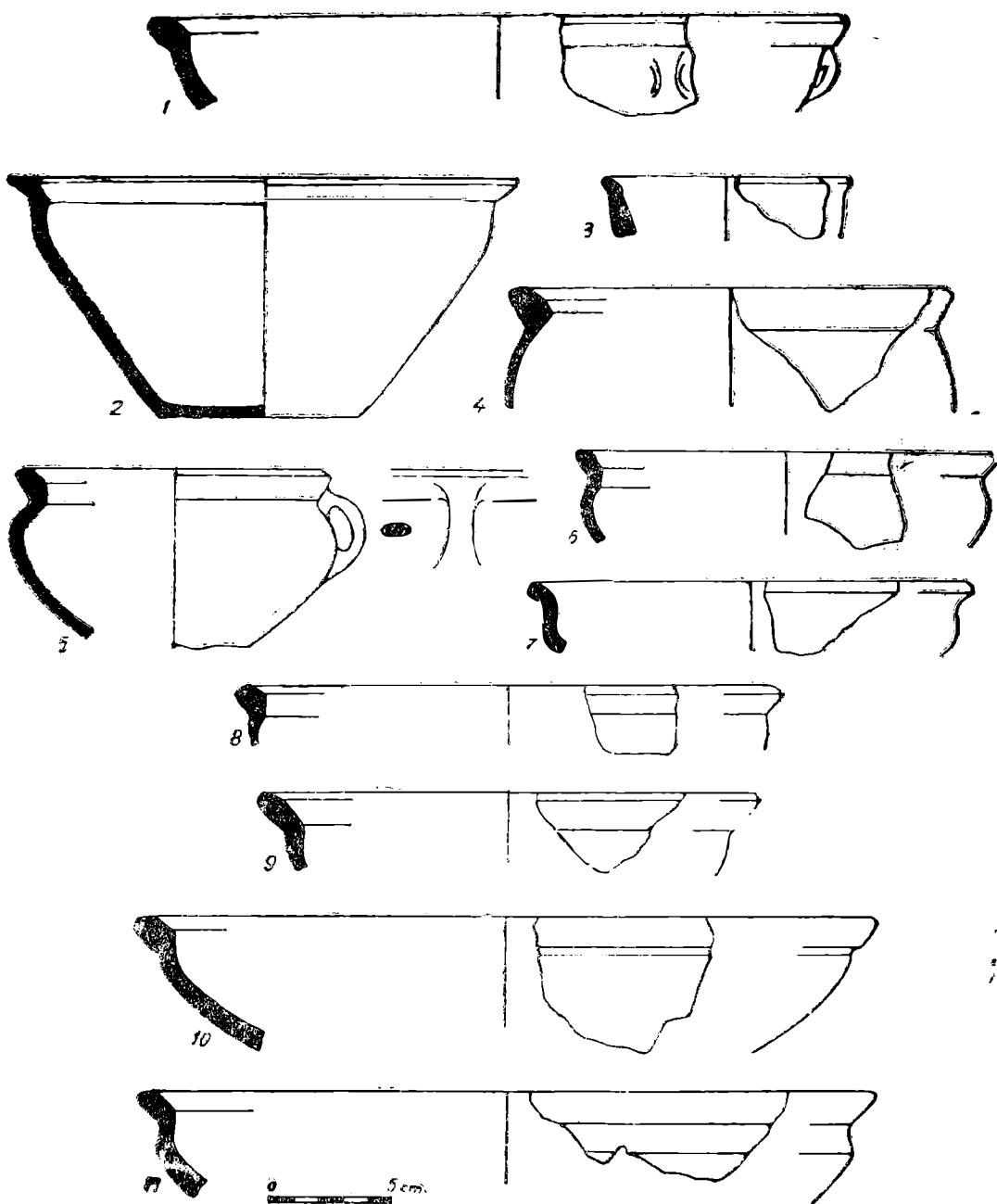

Fig. 1. Fragmente ceramice și strachină Poienesti-Lukaševka de la Satu Nou – „Valea lui Voicu” (desene): 1 nivelul I; 2 nivelul II; 3–11 nivelul IV.

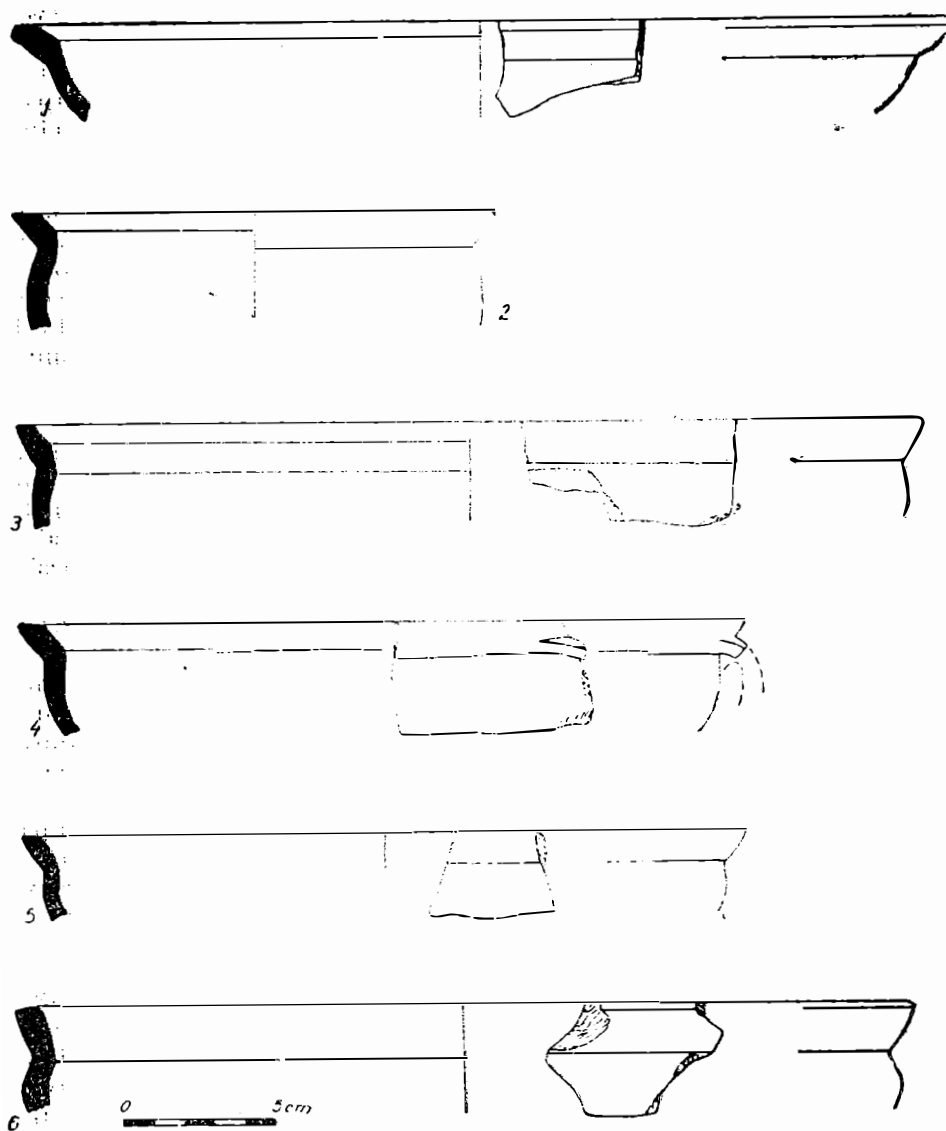

Fig. 2. Fragmente ceramice Poienеști-Lukaševka de la Satu Nou — „Valca lui Voicu” (desene): 1, 2 nivelul IV; 3 nivelul VII; 4 groapa 19; 5, 6, nestratigrafiate.

în așezarea de la Albești¹⁸; 5 ștampile sinopeene pe torți, cu numele astynomilor Ἀθηναίππος ὁ Μητροδώρου (producător Φιλήμων), Ἡρακλείδης ὁ Μικρίου (producător Ἀπατούριος), Ἰκέσιος ὁ Σιμίου, Ἰόβαχχος ὁ Μολπαγόρου (producător Πάπης) și Πλεισταρχίδης ὁ Ἀπρημάντου (producător Φιλήμων);

¹⁸ A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu, *Pontica*, 19, 1986, p. 58, nr. 90—92 și pl. III/86, 87, V/13.

trei ștampile rhodiene, aparținând eponimilor Φιλοκράτης, Καλλικρατίδας I și producătorului Πασανίας (în Gr. 19). Toate ștampilele amintite, împreună cu alte materiale erau acoperite de podeaua păstrată intactă a locuinței din nivelul III. La același nivel, de la baza valului de apărare (c.4—5) s-au mai adunat: o ștampilă heracleeană cu numele producătorului Ἡρακλέων, cunoscută și la Albești¹⁹; 6 ștampile sinopeene cu astynomii Ἀθηνίππος ὁ Μητροδώρου (producător Ἀπατούριος), Εστιάτος ὁ Ἀρτεμιδώρου (Gr. 22), Καλλίχορος ὁ Πρωταγόρου (producător Ἀπατούριος), Ἀπολλωνίδης ὁ Ποσειδωνίου, Μικρίας ὁ Πυθοκρίτου (ambele cu Φιλήμων) și una ilizibilă; 3 ștampile rhodiene, cu eponimii Ἀγεσύππος și Καλλικράτης I și una cu producătorul Μικυθος (luna Σμίνθιος — probabil din aceeași amforă cu ultimul eponim citat. În rămășițele locuinței din nivelul III (sec. I î.e.n.) s-au găsit alte două ștampile rhodiene, una cu eponimul Αισχυλίνος, alta cu producător Πασανίας.

Care este valoarea cronologică a acestor ștampile?

Pentru Heraclea Pontica nu avem încă o cronologie relativă și absolută bine pusă la punct. Cele două ștampile menționate aparțin unor producători din ultima perioadă de ștampilare, despre care cercetările de la „Valea lui Voicu” au arătat că se prelungește pînă către sfîrșitul sec. III î.e.n.²⁰ Ne reține atenția doar prezența lor în așezarea de la Albești, a cărei existență se încheie aproximativ la aceeași dată cu așezarea noastră²¹. Cele două nume se regăsesc și în nivelurile mai vechi ale așezării noastre.

Nici datarea ștampilelor sinopeene din grupele V și VI Grakov nu este încă pusă la punct. În linii generale, ele se încadrează între cca 260—183 î.e.n.²² Dispunem însă de unele indicii de natură stratigrafică. Dintre astynomii citați mai sus numai trei sînt atestați și în nivelurile mai vechi (V—VII): Ιόβαγχος ὁ Μολπαγόρου, Καλλίχορος ὁ Πρωταγόρου și Πλεισταρχίδης ὁ Ἀπημάντου. Ceilalți șase au apărut numai începînd cu niv. IV și par a fi cei mai tîrzii din așezare. Avînd în vedere că la „Valea lui Voicu” sînt atestați pînă în prezent 40 astynomi din grupele V—VI, apreciem că cele mai tîrzii ștampile sinopeene se opresc în jurul datei de cca 220—215 a. Ch. Să reținem și faptul că un număr de 17—20 astynomi tîrzii nu sînt deloc atestați pe litoralul vest-pontic și zona sa de influență²³. Unul dintre aceștia, Ἡρώνυμος ὁ Ἡρωνύμου τοῦ Ποσειδωνίου este cunoscut în așezarea de la Semenovka (Crimea), în asociere cu astynomi ca Ἰκέσιος ὁ Σιμίου, Πλεισταρχίδης ὁ Ἀπημάντου și cu ștampile rhodiene, majoritatea din perioada III (cca 210—175 a. Ch.).²⁴ Aceasta ne-a condus la presupunerea că importul amforelor sinopeene pe litoralul vest-pontic încetează în jurul anului 200 a. Ch. Descoperirea unei ștampile

¹⁹ *Ibidem*, p. 52, nr. 34—35 și pl. I/32, II/35.

²⁰ N. Conovici, *Cultură și civilizație*..., p. 130—133.

²¹ Cele mai recente ștampile amforice rhodiene și sinopeene de la Albești — cf. *idem*, Pontica, 20, 1987, p. 53—77 (Rhodos) și *idem* + N. Cheluță Georgescu, Pontica, 21—22, 1988—1989, p. 23—90 (Sinope) — se regăsesc în majoritate și la „Valea lui Voicu”: la fel, o parte importantă a ștampilelor heracleene. Așezarea de la Albești, fort callatian, începe însă pe la mijlocul sec. IV î.e.n.

²² N. Conovici, SCIVA, 40, 1989, 1, p. 29—44.

²³ N. Conovici, Al. Avram, Gh. Poenaru Bordea, Dacia, N. S., 34, 1990, sub tipar.

²⁴ I. T. Kruglikova, KS, 116, 1969, p. 93—97.

sinopeene la „Vadu Vacilor”, chiar dacă este ilizibilă, ar indica astfel apariția respectivei așezări înainte de sfârșitul sec. III a. Ch.

Ștampilele rhodiene aparțin în exclusivitate perioadei II (cca. 240—210 după Virginia Grace²⁵). Cei mai vechi eponimi sînt Φιλοκρατής, Καλλικρατής I și Αισχυλίνος (cca. 244—235 î.e.n.), iar cei mai recentți Καλλικρατίδας I și Ἀγασίππος (cca. 235—230 î.e.n.)²⁶. Producătorul Πανσανίας II, reprezentat și în complexul de la Pergam²⁷ este cunoscut atît pe torți cu profilul puternic curbat²⁸ cit și pe altele cu profil apropiat de unghiul drept, ca unul din exemplarele noastre. El activează deci într-o perioadă de tranziție la noul profil al torților de amfore rhodiene, care după observațiile noastre se plasează către începutul ultimului sfert al sec. III a. Chr. Eponimul Ἀγλόκριτος, care a activat curînd după anul 227 a. Chr.²⁹, este absent atît de la „Valea lui Voicu” cit și de la Albești. Nici o ștampilă rhodiană descoperită pînă acum în cele două așezări și purtînd numele unor eponimi nu poate fi datată mai tîrziu de cca 225 î.e.n. Totuși, în umplutura exterioară a valului din sec. I î.e.n. a apărut o ștampilă rhodiană cu numele producătorului Ἀριστάρχος, databilă în timpul complexului de la Pergam (cca. 210—175 î.e.n.)³⁰. Între cea mai recentă ștampilă rhodiană de eponim și cea mai recentă ștampilă de producător există deci un decalaj de circa trei decenii. Aceasta ne face să credem că ștampila respectivă a fost adusă aici într-o perioadă tîrzie. Sub rezerva unor descoperiri viitoare, putem afirma că sfîrșitul primei faze de locuire getică de la „Valea lui Voicu” a avut loc între cca 220—210 î.e.n., interval care trebuie luat în considerație și pentru datarea ceramicii bastarne din nivelul IV.

Implicit, avem astfel atestarea arheologică a unui raid bastarn în Dobrogea petrecut probabil în penultimul deceniu al sec. III, dată la care cultura Poienești-Lukaševka era deja constituită. Credem că nu greșim punînd pe seama acestui raid distrugerea așezării din primafază, urmată de mutarea locuitorilor la „Vadu Vacilor”. Raporturile inițial ostile dintre populația getică și noii veniți a fost dealtfel surprinsă și în cîteva stațiuni arheologice din Moldova³¹, iar Trogus Pompeius o confirmă în relatarea sa despre regele Oroles³².

Să vedem acum ce indicații cronologice ne oferă ștampilele amforice descoperite în mediu bastarn propriu-zis.

După cum se știe, fragmente de amfore elenistice au fost descoperite pînă în prezent în circa 28 așezări bastarne³³. Sînt semnalate amfore

²⁵ V. R. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, 1, p. 42; J.-Y. Empercur, A. Hesnard, în *Céramique hellénistiques et romaines*, II, 1987, Paris, p. 10—23.

²⁶ Pentru datările plauzibile ale acestor eponimi a se vedea argumentele aduse de noi în studiul din Dacia, N. S., 35, 1991, sub tipar (în colaborare cu M. Irimia).

²⁷ C. Schuchhardt, *Allertümer von Pergamon*, VIII₂, Berlin, 1895, p. 475, nr. 1163, 1164.

²⁸ V. Grace, *Hesperia*, 3, 1934, 3, p. 306—307, fig. 4.

²⁹ *Ibidem*, p. 222, nr. 21—22.

³⁰ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 445/875—877, 20 exemplare.

³¹ M. Babeș, *MemAntiq*, 2, 1970, p. 220.

³² Vezi mai sus, n. 5.

³³ M. Babeș, *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 193.

din Rhodos — în primul rând, apoi Sinope ³⁴, Chersones ³⁵, Cos ³⁶, ș.a. Cea mai veche ștampilă rhodiană a fost descoperită până în prezent la Borniş (com. Dragomirești, jud. Neamț) ³⁷. Ea poartă numele eponimului Ξενοφάνης II. Pe baza asocierilor cunoscute din depozitul de la Villanova (Rhodos), acest eponim a activat pe la 202—201 î.e.n. ³⁸. Urmează în timp lotul de ștampile rhodiene de la Lunca Ciurei (com. Ciurea, jud. Iași) ³⁹ cu 18 ștampile rhodiene și două din centre neidentificate. Toate se datează foarte strâns, între cca 185—176 a. Ch. sau chiar 185—180 î.e.n. De aceea, credem că este foarte probabil să fi ajuns aici în același timp curînd după ultima datare, poate ca urmare a unei expediții bastarne la sud de Dunăre. Aproximativ din aceeași vreme datează și cele două ștampile cu numele eponimului rhodian Ἀριστείδας descoperite la Boroșești: ⁴⁰ cca 182—176 î.e.n. Ele ar putea avea legătură cu expediția bastarnă împotriva dardanilor din anii 180—175 î.e.n., făcută la îndemnul regelui Filip V al Macedoniei ⁴¹. Dintre cele trei ștampile rhodiene de la Lukașevka II ⁴², cea mai recentă este a producătorului Ἰακς care a activat în principal la începutul perioadei IV (175—167 î.e.n.) ⁴³ dar care a apărut cu un exemplar și în complexul de la Pergam (ante 175 î.e.n.) ⁴⁴. O ștampilă ca cea de la Lukașevka II este cunoscută pe o amforă datată de eponimul Αὐτοράτης, datat între 175—168/166 î.e.n. ⁴⁵. Ștampilă

³⁴ M. A. Romanovskaja, *ArhMold*, 11, 1987, p. 198—226 (Ulmi).

³⁵ S. P. Pačkova, *Arheologija-Kiev*, 23, 1977, p. 24—35 (Kruglik).

³⁶ G. B. Fedorov, *MIA*, 89, 1960, p. 37 și pl. 6/3; M. A. Romanovskaja, *SA*, 1962, 3 p. 293—298 (Lukașevka II); A. C. Florescu, Gh. Melinte, *SCIV*, 19, 1968, 1, p. 129—134 (Moșna); S. Toader, *ArhMold*, 11, 1987.

³⁷ Eadem, *Thraco-Dacica*, 5, 1984, p. 125 și fig. 12.

³⁸ Xenophanes II face parte din grupul celor patru eponimi asociați la Villanova cu producătorul Diskos II: Pratothanes, Kratidas și Hieron. A. Maiuri, *Annuario*, 4—5, 1924, p. 249—267; V. Grace, M. Savvastianou-Pétropoulakou, *op. cit.*, p. 294.

³⁹ M. Petrescu Dimbovița și colab., *SCIV*, 6, 1955, 1—2, p. 183—187 și fig. 14; D. Tudor, *StRefIstRom*, 1, 1954, p. 81—88; idem, *ArhMold*, 5, 1967, p. 51—52 și fig. 1; S. Teodor, *ArhMold*, 11, 1987, p. 65—102 și fig. 23. După V. Grace, *Hesperia*, 54, 1985, 1, eponimii de aici se datează după cum urmează. Nikasagoras — 185 î.e.n., Theaidetos — 184 î.e.n. Athanodotos — 183 î.e.n., Agestralos, Aristodamos II și Xenophon — între 182—176 î.e.n. Producătorii activează în aceeași vreme: Antimachos este cunoscut în asociere cu Athanodotos și Aristodamos II (cf. D. B. Šelov, *Keramičeskie klejma iz Tanaisa III—I vekov do. n.e.*, Moscova, 1975, nr. 271); Damokrates (din. loc. VII, cu ștampilă secundară „A” este din timpul lui Nikasagoras (cf. V. Grace, *op. cit.*, p. 45, 2; Dios apare în asociere cu Kallikrates II (cca 187 î.e.n. la Olbia (cf. E. I. Levi, în *Ol'pija. Temenos i agora*, Moscova—Leningrad, 1964, nr. 334—335) și cu Ariston II (182—176 î.e.n.) la Tanais (D. S. Šelov, *op. cit.*, nr. 68, 326); Marsyas activează între cca 198—170 î.e.n. (cf. V. Grace, *AthMitt*, 89, 1974, p. 200 — urmează lui Agoranax; pentru ultimii eponimi cu care se asociază vezi V. Grace, M. Savvastianou-Pétropoulakou, *op. cit.*, p. 314, E. 37 (s.v.) și Z. Sztetyllo, *Nea Paphos, I, Les timbres céramiques (1965—1973)* Varșovia, 1976 nr. 92, 109; Sarapion nu are asocieri cunoscute, dar figurează cu 4 exemplare în depozitul de la Pergam (C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 476, nr. 1169) și cu 10 exemplare în cisterna de la Olbia (E. I. Levi, *op. cit.*, nr. 304—313).

⁴⁰ M. Babeș, *MemAntiq*, 2, 1970, fig. 1/18.

⁴¹ T. Livius, XI, 57—58, LI; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 68—69.

⁴² M. A. Romanovskaja, *op. cit.*

⁴³ V. Grace, M. Savvastianou-Pétropoulakou, *op. cit.*, E. 7—9, 12, 14.

⁴⁴ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 493/1240.

⁴⁵ Pentru datarea eponimului Autokrates vezi R. Étienne, *BCH*, Suppl. 13, 1986, p. 45—47; în timpul acestui eponim, ștampilă lui Imas are ca simboluri caduceul și cornucopia, cf. V. Grace, M. Savvastianou-Pétropoulakou, *op. cit.*, E. 8.

producătorului Ὑαθοαλῆς din aceeași așezare, aparținând perioadei III⁴⁶, a fost refolosită ca lustruitor pentru ceramică, ceea ce denotă o ieșire a amforei din uz de mai multă vreme. Aceeași soartă au avut-o tortile de amfore și în alte așezări bastarne⁴⁷. Încetarea afluxurilor de amfore la Lukaševka II înainte de 165 î.e.n. poate indica sursa de procurare a acestor recipiente: a doua expediție bastarnă la sud de Dunăre, din 168 î.e.n.⁴⁸ Absența unor importuri grecești mai recente în așezările bastarne poate fi legată ipotetic de încetarea expedițiilor războinice ale acestei populații la sud de Dunăre, cel puțin pînă în al doilea sfert al sec. I î.e.n. și totodată întreruperea legăturilor lor directe cu lumea elenistică.

Este interesant de amintit că nici legăturile bastarnilor cu geto-dacii nu par a fi avut o amploare cît de cît importantă. Între cele două popoare acum vecine vor fi existat în sec. II î.e.n. mai curînd raporturi de ostilitate și izolare. În acest sens pledează apariția unei adevărate „centuri” de așezări fortificate getice în sudul Moldovei și sud-estul Transilvaniei⁴⁹ precum și absența materialelor bastarne în cadrul acestora. Mormîntul de războinic bastarn de la Răcătău datează din sec. I î.e.n.⁵⁰, la fel cu cele citeva fragmente ceramice de la Morești⁵¹. Pe de altă parte, ceramica de factură getică din așezările bastarne aparține populației băștinașe rămase pe loc și nu are același facies datorită în primul rînd absenței aproape totale a ceramicii lucrate la roată⁵².

În prima jumătate a sec. I î.e.n. se observă o schimbare a raportului de forțe între cele două populații în favoarea geților, desigur în legătură cu consolidarea treptată a statului condus de Burebista. Izvoarele scrise înregistrează alianțele daco-bastarne de două ori în cursul sec. I î.e.n.: în 61 î.e.n., cu prilejul războiului purtat împotriva guvernatorului Macedoniei C. Antonius Hybrida⁵³ și în 29–28 î.e.n. cînd un important grup de populație bastarnă condusă de regele Deldo pătrunde în Moesia pentru a lupta cu triballii, dardanii și dentheleții și este în cele din urmă respins de armatele romane conduse de M. Licinius Crassus⁵⁴, în alianță cu regele Rhoses al unor geți din sud-estul Dobrogei. Poate că ar trebui să facem legătura între aceste evenimente, pe de o parte și proliferarea ceramicii barbotinate în așezările geto-dacice, pe de altă parte⁵⁵. Tot de atunci datează, după cum știm, mormîntul bastarn de la Răcătău, și, desigur, ceramica bastarnă din nivelurile I și II de la „Valea lui Voicu”.

Ce concluzii putem desprinde din considerațiile de mai sus?

Constituirea culturii Poienești-Lukaševka, cel puțin în forma sa de început, pare a fi avut loc încă în ultimele două decenii ale sec. III î.e.n.,

⁴⁶ 30 exemplare la Pergam, cf. C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 435–436/766–774.

⁴⁷ G. B. Fedorov, *op. cit.*, p. 35; S. P. Pačkova, *op. cit.*: M. A. Romanovskaja, *ArhMold*, 11, 1987, p. 198–226; S. Teodor, *op. cit.*

⁴⁸ Polybios, XXIX, 9, 12; Diodor, XXX: 149; T. Livius, XLIV, 26, 2; Plutarh, *Aemilius Paulus*, 9, 12; Appian, *Macedonica*, 18.

⁴⁹ M. Babeș, *op. cit.*, p. 228.

⁵⁰ A. Vulpe, V. Căpitanu, *Apulum*, 9, 1971, p. 155–164; M. Babeș, *op. cit.*, p. 229.

⁵¹ K. Horedt, *Studien aus Alteuropa*, 2, 1965, p. 59, 65 și 74–75; M. Babeș, *op. cit.*

⁵² Idem, *SCIVA*, 36, 1985, 3, p. 186, n. 5 și 192–193.

⁵³ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 77–78.

⁵⁴ Dio Cassius, I.1, 23–25; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 85–91.

⁵⁵ V. Andrieșescu, *ARMSJ*, 3, 1924, 3, fig. 57, 91; I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 111.

după cum o arată contextul arheologic foarte clar de la Valea lui Voicu și ștampila de amforă rhodiană de la Borniș. Arheologia confirmă o dată în plus izvoarele literare, înlăturînd — sperăm definitiv — ipotezele după care cultura Poienești-Lukaševka apare abia în prima jumătate a sec. II î.e.n. sau chiar mai târziu ⁵⁶. Prezența bastarnilor în Dobrogea este acum sigur atestată *înainte* de ambasada trimisă de Filip V în 182 î.e.n. și se explică astfel modul în care regele Macedoniei a ajuns să afle de existența lor și să-i cheme împotriva dardanilor. El spera să înlătore astfel o primejdie iminentă pentru Macedonia, de vreme ce bastarnii își făcuseră deja apariția tocmai în sudul Dobrogei, poate și mai la sud. După T. Livius (XL, 5), Filip intenționa să-i colonizeze pe pământurile dardanilor și de acolo să-i stîrnească împotriva Romei ⁵⁷. Pătrunși în Tracia în 180—179, bastarnii au avut inițial relații pașnice cu băștinașii, *cumpărînd* produsele de care aveau nevoie (T. Liv. XL, 58), conform înțelegerilor încheiate în prealabil prin schimburi de daruri și ostatici, precum și prin proiectarea unor legături matrimoniale (T. Liv. XL, 5, și 57—58). Același autor relatează că bastarnii veniseră în număr foarte mare, probabil cu familiile, iar dintre aceștia numai o parte — cca 30 000 — conduși de Clondicus — au ajuns în Dardania și au purtat lupte pînă în 175 î.e.n., în vreme ce restul au făcut cale întoarsă trecînd tot prin Dobrogea (*Ibidem*). Pornind de aici ne putem mai ușor explica dezacordul aparent între datările absolute ale unor așezări bastarne și ale prezențelor bastarne semnalate în Moldova și Dobrogea la sfîrșitul sec. III î.e.n. și datările mult mai târzii ale celor mai vechi necropole atribuite acelorăși ⁵⁸. În ultimele decenii ale sec. III î.e.n. și primele decenii ale sec. II î.e.n. această populație nu era încă stabilizată pe un teritoriu precis, ci ducea o viață seminomadă. Putem presupune că ocuparea întregului teritoriu a avut loc abia după întoarcerea din Tracia și Dardania ⁵⁹ și a continuat și după aceea, prin sosirea de noi contingente.

Cercetările viitoare vor trebui să delimiteze aria inițială ocupată de bastarni între cca 220—180 î.e.n., cu tipurile de așezare și mormintele din acea perioadă. Personal, nu credem că această arie inițială poate fi legată de orizontul de aspect celtic de tip Glăvănești — Zvorniștea — Bovșiv ⁶⁰, unde lipsește ceramica lustruită specifică culturii Poienești-Lukaševka, prezentă și la Satu Nou — „Valea lui Voicu”. Sperăm ca materialul prezentat de noi și discuțiile care vor urma să impulsioneze cercetările pentru rezolvarea acestor interesante probleme de ordin istoric.

⁵⁶ M. Babeș, *op. cit.*, cu bibliografia problemei.

⁵⁷ Cf. și V. Pârvan, *op. cit.*, p. 68—70; F. Papazoglou, *The Central Balkan Tribes in Pre-Roman Times. Triballi, Autariales, Scordisci and Moesians*, Amsterdam, 1978.

⁵⁸ M. Babeș, *op. cit.*, p. 203, 205.

⁵⁹ De atunci sau de mai târziu datează, poate, unele descoperiri din mediul bastarn care indică o sorginte scordiscă, cum sînt cele identificate în depozitul de la Lozna — cf. S. Teodor, *ArhMold*, 12, 1988, p. 36—40.

⁶⁰ M. Babeș, *op. cit.*, p. 193, n. 10.

NOUVELLES DONNÉES ARCHÉOLOGIQUES CONCERNANT LES DÉBUTS DE LA CULTURE POIENEȘTI-LUKAŠEVKA ET LA PRÉSENCE DES BASTARNES EN DOBROUDJA

RÉSUMÉ

Dans la littérature de spécialité persistent quelques contradictions quant aux débuts de la culture Poienesti-Lukaševka attribuée aux Bastarnes. Il y a d'une part quelques sources écrites (Démétrios de Callatis, Trogus Pompée) qui localisent les Bastarnes autour des bouches du Danube dès le dernier quart du IIIe siècle av. J. C. D'autre part, l'interprétation des associations de pièces archéologiques dans les nécropoles permettrait la datation des débuts de la culture Poienesti-Lukaševka seulement vers le milieu du IIe siècle av. J. C. où, le plus tôt, pendant sa première moitié.

Quelques découvertes récentes dans le site fortifié gète de Satu Nou (comm. d'Oltina, dép. de Constantza) indiquent la présence de quelques fragments de poterie P. -L. dans la couche 4, datée par les timbres amphoriques pendant le dernier quart du IIIe siècle av. J. C. D'autres fragments et un vase P. -L. sont parus dans les couches supérieures du même site, datées du Ier siècle av. J. C.

Les timbres amphoriques découvertes dans quelques établissements P. -L. sont maintenant datés assez précisément entre env. 200—165 av. J. C., ce qui correspond aux premières expéditions bastarnes au sud du Danube, attestées par les sources.

La poterie du type P. -L. de Satu Nou — „Valea lui Voicu”, la première découverte de ce genre en Dobroudja, indique l'existence de la culture P. —L. bien formée dès le dernier quart du IIIe siècle av. J. C., en accord avec les sources écrites, c'est à dire avant même de la stabilisation des Bastarnes en Moldavie. D'autre part, elle nous offre la première attestation archéologique des Bastarnes en Dobroudja pendant le Ier siècle av. J. C.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Fragments céramiques et écuelle Poienesti-Lukaševka de Satu Nou — „Valea lui Voicu” (dessins): 1 couche 1; 2 couche 2; 3—11 couche 4.

Fig. 2. Fragments céramiques Poienesti-Lukaševka de Satu Nou — „Valea lui Voicu” (dessins): 1, 2 couche 4; 3 couche 7; 4 fosse 19; 5, 6, non-stratigraphiés.

